

**XII. ERDÉLYI TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI KONFERENCIA – KOLOZSVÁR,
2009. MÁJUS 15–17.**

**MAGYAR SZENTEK KORA ÚJKORI KULTUSZA–
ÁRPÁD-HÁZI SZENT ERZSÉBET ÉS SZENT MARGIT
KULTUSZA ILLYÉS ANDRÁS ÉS ILLYÉS ISTVÁN
RÓLUK ÍRT PRÉDIKÁCIÓIBAN**

**TÉMAVEZETŐ:
DR. GÁBOR CSILLA EGYETEMI TANÁR
BBTE, BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KAR,
MAGYAR IRODALOMTUDOMÁNYI TANSZÉK**

**SZERZŐ:
HEGEDŰS ALIZ
BBTE, BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KAR,
MAGYAR—FRANCIA SZAK, I. ÉV**

2009

Illyés András (1637–1712), erdélyi püspöknek, a magyar barokk egyházi irodalom képviselőjeként számos fontos írása jelent meg szentekről, közöttük találunk,prédikációgyűjteményt és fordításokat is.

Illyés István (1650–1714), esztergomi nagyprépost, az előbb említett öccse, szintén sokrétű írói tevékenységet folytatott, prédikációi, elmélkedése, katekizmusa is jelent meg.¹

E két szerző művei közül most Illyés István *Sertum Sanctorum* című művével foglakozom, valamint Illyés András *Keresztyéni életnek példaja... azaz a Szentek elete...* című művével, ezeken belül pedig Illyés István Szent Erzsébetről írt prédikációit vizsgálom², és Illyés András Szent Margitról írott beszédeit.³

Témaválasztásom azért esett e két szentről írt prédikációkra, mert életvitelükben különbségeket és hasonlóságokat egyaránt megfigyelhetünk, érdekes megvizsgálni, hogyan jelennek meg a testvérpár által írt prédikációkban. Maguk az alanyok is közeli rokonságban álltak egymással, akárcsak a róluk írt művek szerzői, hiszen Szent Erzsébet apja és Szent Margit nagyapja egyazon személy, II. András volt.

Ezek az Árpád-házi szent királylányok, bár különböző életmódot választottak, egyaránt példamutató életet éltek, mellyel az Árpád-ház hírnevét gazdagították.

Illyés István és Illyés András vizsgált művei megírásának okai, forrásai és szerkezete

Illyés István *Sertum Sanctorum* című prédikációskötete olyan prédikációkat tartalmaz, amelyeket mind-mind szentek napjaira írt. Ezek közül Szent Erzsébet napjára is, többek között, két prédikációt készített. Az elsőben hármaskoronájáról ír, a másodikban pedig példaként állítja őt az özvegyek elé, kiemelve az özvegyiségére vonatkozó adatokat. Illyés András Szent Margitról lejegyzett beszédei pedig a szent életéről és csodatételeiről szólnak, két-két beszéd.

Illyés István prédikációi egy meghatározott, konkrét céllal íródtak, azért, hogy a szentek ünnepnapján a róluk való megemlékezést szolgálják, egyúttal példaként állítsák a gyülekezet elé a szóbanforgó szenteket, életvitelük, jócselekedeteik és hitük érdeméért. Ezeket, ahogy a könyv címlapján olvashatjuk, elhangzásuk után rendbetette, bővítette és írásban kiadta. Illyés István Szent Erzsébet asszony napjára írt első prédikációjában az egyes életállapotokat hagyományosan felsoroló Hármaskoronáról ír: I. Tiszta szüzességének, II.

¹ MaMűL IV., (szerk.) KÖSZEGHY Péter, Budapest, Balassi Kiadó, 2005, 282–283.

² ILLYÉS I. 1708, II., 183–201.

³ ILLYÉS A., 1707. RMK I. 1728, 130–157.

Házassági tisztaságának, III. Igaz özvegységének koronájáról. A Szent Erzsébet asszony napjára írt második prédikáció pedig az özvegyek számára állítja példaként Erzsébetet. E két prédikációban lépten-nyomon találkozhatunk idézetekkel a Bibliából, melyek meg vannak jelölve a szöveg mellett, de találunk számos utalást Bonfini *Decasaira* is, valamint Alonso de Villegas spanyol szerzőre is. A' *kegyes Olvasohoz* címzett előljáró beszédben írja Illyés István: „...gyakorta a' Szent Atyákat, és nevezetes Tanító Bölcsüket prédikációimban emlegetem. Ez talám némellyeknek (s leginkább a' kik a' Szentek emlékezeteit nem örömet hallják) ingyen sem tetszik.” Az utalás nyilván a protestánsokra vonatkozik, és mindkét prédikációban valóban gyakran találkozunk „a koronás Bölcs”, Szent Pál, Szent Péter tanításaira hivatkozó részekkel.

Illyés András Szent Margitról írott beszédeit azért készítette, mert 1706-ban, amikor Nagyszombat városa rettegésben élt, ő is igen félt, de álmában megjelentek neki szűzek fehér ruhában, akik megvigasztalták, és felkelvén elmúlt minden bánata. Úgy tűnt neki, hogy eme szűzek előljárója Boldog Margit volt, aki a legkegyesebben nézett rá. Mivel már régebb óta gondolkozott azon, hogy több szűznek és özvegynek életét megírja, ez a látomás adott neki indíttatást arra, hogy kettős beszédben írja meg Szent Margit életét. Csodatételeiről pedig azért írt két beszédet, mert egy másik alkalommal, 1707-ben, erősen megfájdult a bal lába, nagy gyötrelmet okozva neki. Midőn azonban elkezdte írni Szent Margit csodatételeiről szóló beszédét, a fájdalom lassanként elmúlt, ám később kételkedni kezdett abban, hogy eme szent érdemeiért gyógyította meg őt Isten. Ezután visszatért a fájdalom a bal lábába. Kérte Istent, hogy Szent Margit érdemeiért gyógyítsa meg őt. Ezután határozott úgy, hogy csodatételeiről is két beszédben emlékezzen meg.⁴

Ennek az epizódnak mint személyes megjegyzésnek van nagy jelentősége egy olyan műfajban, amely nem igazán kedveli a személyes megnyilatkozásokat.

Ezek közül az első beszédben Szent Margit életében történt csodatételeit, a másodikban pedig halála után történt csodatételeit írta meg, ez jóval terjedelmesebb az elsőnél. A szent életéről írt beszédek esetében az első „Az ő innepe napjára rendeltetett solosmából, és nevezetes Auctorok Irásiból sommába foglaltatott”, a második pedig „Ránzán Péter⁵ Lucernai Püspök irásiból rövidebb sommába foglaltatott” beszéd. A nevezetes Auctorok az első beszédben, akiket megemlít: Plátus Jeronimus jezsuita, Ribadeniera Péter jezsuita, Belingen Antal jezsuita és Koquet Hiacint Doctor.

⁴ ILLYÉS A., 1707. RMK I. 1728, 155–156.

⁵ Petrus RANSANUS (1428–1492), domonkos rendi szerzetes, lucernai püspök, megbízást kapott, hogy Thuróczy krónikáját alapul véve készítsen humanista történeti művet, melyben már a Hunyadiakról és Mátyás uralkodásáról is írjon. *Epithoma rerum Hungararum*, azaz *A magyarok történetének rövid foglalata* lett a címe. (Petrus Ransanus, *A magyarok történetének rövid foglalata*, Budapest, Osiris, 1999, 197.)

Illyés István prédikációit tudatosan, számos hivatkozással, idézettel ellátva szerkeszti meg, megjelölve a lapszégeken a beszéd részeit is: exordium, propositio, conclusio. Az első prédikációban az exordium a drágagyöngyről, azaz Krisztusról beszél, kiemelve, hogy szent Erzsébet is azok közé tartozik, akik e drágagyöngyért mindenüket eladták. Azt is jelöli a lapszégeken, hogy hol kezdődnek azok a részek, ahol a különböző „koronákról” beszél, melyeket a *propositio*ban jelölt meg: „szóllok ma a’ Szent Erzsébet Aszszony hármias koronájáról, az-az; tiszta Szüzeségének, Házassági tisztaságának és igaz özvegyiségének koronáiról.”⁶ A *conclusio* pedig végeredményben egy ima, melyben röviden összefoglalja Szent Erzsébet érdemeit, könyörögve hozzá, hogy legyen „A veszedelemtől szabadítónk.”

A második prédikációban Illyés István *exordiumot*, *propositiót* és *epilogust* különít el. Az *exordium* nem más, mint annak kifejezése, hogy Istennek mindig gondja volt az özvegyekre és árvákra. A *propositio*ban megjelöli, hogy Szent Erzsébet özvegy példáján keresztül mutatja be, hogy „az igaz és böcsülletes özvegy-aszszonyok hivatallyá mit kívánnyon: az-az minémű cselekedetek az ő részéről legyenek ahoz szükségesek.”⁷ A *propositio* után egy hetes felosztást vezet be, az özvegyek jócselekedeteire vonatkozólag, Szent Pál tanítása alapján: 1. háza népét jóra igazgassa, gyermekeit istenesen nevelje, 2. szüleit tisztelje és segítse, 3. Istenbe vesse reménységét, 4. imádkozzon éjjel és nappal, 5. a világi gyönyörűségektől elzárkózzon, 6. feddhetetlen életet éljen, 7. jócselekedetekben szorgalmatos legyen. Ezeket végigvezeti szent Erzsébet példáján keresztül, majd következik az *epilogus*, amelyben azt fejt ki, hogy ugyan megengedi Szent Pál az özvegyeknek, hogy újra férjhez menjenek, de nem ajánlja, mert jobb nekik, ha özvegyek maradnak, mert az boldogabb állapot. Szent Erzsébet ezt a boldogabb állapotot választotta, megemlékezve Istennek tett fogadalmáról, melyet eljegyeztetése után tett: ha férje előbb halna meg, mint ő, örök özvegy marad.

Illyés András Szent Margit-beszédei egészen más felosztás és szerkesztés alapján készültek, mint öccse Szent Erzsébetéről írt prédikációi. Az első beszéd, amelyet életéről írt (és amelynek forrása Margit középkori legendája), tizenegy megszámozott bekezdésből és egy imádságból áll. A bekezdések mindegyikében röviden szól Szent Margit életének egy-egy kiemelkedően fontos eseményéről. Az első bekezdésben megjelöli származását, kiemelve Szent Erzsébettel való rokonságát, és azt, hogy rajta kívül nem volt apáca a magyar királyi családban. A következő bekezdésekben sorsa alakulásáról ír, és jellemzést is találunk róla, majd a nyolcadik, kilencedik, tizedik és tizenegyedik bekezdésekben a fent említett nevezetes

⁶ ILLYÉS István, *SERTUM SANCTORUM. A’ DICSÖÜLT SZENTEK Dicsiretinek jó illatú virágiból kötött Koszorú*, II., Nagyszombat, 1708, II., 184–185.

⁷ ILLYÉS I. 1708, II., 194.

auctorok írásaiból vett adatokról számol be. A beszéd végén található imádságban Szent Margit érdemeiért könyörög a szerző Istenhez.⁸

A második beszéd, melyben Szent Margit életéről ír, Petrus Ransanus írását⁹ jelölve meg forrásként, tíz számozott bekezdésből áll, ez részletesebben mutatja be Szent Margit életét, mint az első.

A csodatételekről készült beszédek közül az elsőben, amely a szent életében történt csodákról számol be, kilenc csodát mutat be. A második ilyen beszéd jóval hosszabb az előzőnél, huszonhat csodáról számol be, csodás gyógyulásokról, feltámadásokról, és végül két olyan csodát is leír, melyek vele történtek, és amelyek arra indították, hogy ezeket a beszédeket megírja, és hogy mind életéről, mind csodáiról kettős beszédet készítsen.

Hasonlóságok és különbségek a két vizsgált szentről írt beszédekben

Az egyik legfontosabb különbség a két vizsgált szent között az életmódjukban nyilvánul meg: Szent Erzsébetnek volt férje, Tübingiai Lajos Herceg, és gyermekei is voltak, míg Szent Erzsébet apáca volt, sosem állt szándékában férjhez menni. Ami a szüzességi fogadalmat illeti, Illyés András első prédikációjában úgy mutatja be Szent Erzsébetet, mint aki szerette volna megőrizni szüzességét egész életében. Az eljegyzés ellen minden lehetségeset elkövetett, amennyire az engedelmisség sérelme nélkül lehetett, végül azonban atyjának engedelmességgel beleegyezett a házasságba.¹⁰ Ám rögtön megfogadta Istennek, hogy ha férje előbb távozna az élők sorából, mint ő, örök özvegy marad. E beállításnak középkori eredete van, nyilván a szüzesség eszményítésére szolgál: Erzsébet életének középkori forrásai ugyanakkor tudvalevőleg megemlékeznek szent boldog házasságáról.

Szent Margit viszont egyértelműen elhatározta, hogy szüzességét megőrzi egész életében, és ellenállt atyja politikai megfontolásból fakadó kérésének, hogy fogadja el a cseh királyát férjül. Atyja arra hivatkozott, hogy lánya engedelmisséggel tartozik neki, ám Margit azt felelte, ha szülei olyat kérnek tőle, ami Istennek nem tetszik, nem köteles hallgatni rájuk, hanem csakis Istenre.¹¹ „...az szerzetesi állapotot pedig oly erősen megtartotta, hogy Lengyel, Cseh és Szicília Országok három Királyinak hányasságra való kívánságát igen álhatatosson megvetette.”¹²

⁸ ILLYÉS A., 1707. RMK I. 1728, 135.

⁹ Magyar fordítása: Petrus RANSANUS, *A magyarok történetének rövid foglalata*, Budapest, Osiris, 1999, 92–101.

¹⁰ ILLYÉS I. 1708, II., 185.

¹¹ ILLYÉS András, *Keresztyéni életnek példája... azaz a Szentek elete...*, Nagyszombat, 1707. RMK I. 1728, 141–142.

¹² ILLYÉS A., 1707. RMK I. 1728, 133.

Ebből az első különbségből következik, hogy az Illyés István prédikációkban Erzsébetről írt házassági tisztaságból és igaz özvegységből semmi sem jelenhet meg Szent Margitnál, sem a róla írt beszédekben.

Mindkettőjükénél megjelenik azonban az Isten iránt való elkötelezettség erénye, amely mindkettőjükénél már kiskoruktól kezdve különböző formákban jelenik meg, ezek pedig ki vannak emelve mindkét szerző művében. E motívum a hagiográfiából ismert *puer senex* toposz, forrásait ugyancsak megtaláljuk a középkori élettörténetekben. Szent Erzsébetről olvassuk: „Öt esztendőt alig haladott-vala meg, s már akkoris az imádság házát gyakorolván, olly mélyen ereszkedett az áitatosságban, hogy nehezen vehették-fel ötet a' hosszas imádkozásból.”¹³ „Szent Margit Magyar Ország Királyának leánya, a' Szent Domonkos Szerzetében alig volt négy esztendős, mikor az Isten Annyának Solosmáját elmondana, melyet a' Korusban az Apáczáknak csak énekléséből tanolt vala.”¹⁴

Más hasonlóság a két szent életmódja és annak leírása között, az egyszerű ruhák viselése. A Szent Erzsébet napjára írt első prédikációban kiemeli a szerző, hogy: „...szemérmertessen, és a' menyire a királyi szűznek méltósága engedte, egygyügyű módon öltözködött.”¹⁵ Szent Margit pedig „...a' Prædikátorok Szerzetének ruháját áitatos szivel kivánta, és felvette.”¹⁶ Megjelenik a szőrből készült övvel való önsanyargatás is: „És midőn életének ötödik esztendejét eltöltötte volna, szorgalmatosson szemlélvén némellyeket az Apáczák közül kemény szőr öveket viselni, öis ugy akarván cselekedni, igen kéré szerzetes Elöljáró aszszonyát, ... hogy néki valamely szőr övet adna; mellyet megnyervén, áitatosson abba öltözött: de testecskejének gyengesége miatt nem viselhette.”¹⁷ Szent Erzsébet is viselt szőröveket ruhája alatt: méltóságához illendően öltözködött, hogy férje szemét meg ne bántsa, de a ruha alatt szőrzsákot viselt.¹⁸

Egy újabb kiemelt tulajdonság, ami mindkettőjükénél hangsúlyt kap, az éjjel-nappali imádság. Szent Erzsébet: „...étszakának-is idején, nyugvó ágyából fel-kelvén, buzgó könyörgésekben, hosszas térdeplésekben, könny-hullatásokkal foglalatokodott.”¹⁹ Szent Margit: „Sok étszakákat, nagyobb részre vigyázván imádságokban töltöt...”²⁰

Mindkét szent királylány gondozott betegeket. Szent Erzsébetből a szolgálók csúfot üztek, amiért megmosta egy búzló fejű beteg haját és fejét. A palota mellett építtetett a

¹³ ILLYÉS I. 1708, II., 185-186.

¹⁴ ILLYÉS A., 1707. RMK I. 1728, 133-134.

¹⁵ ILLYÉS I. 1708, II., 187.

¹⁶ ILLYÉS A., 1707. RMK I. 1728, 131.

¹⁷ ILLYÉS A., 1707. RMK I. 1728, 131.

¹⁸ ILLYÉS I. 1708, II., 189.

¹⁹ ILLYÉS I. 1708, II., 188.

²⁰ ILLYÉS A., 1707. RMK I. 1728, 132.

betegnek egy helyet, ahol ápolta őket.²¹ Szent Margitról írja Illyés András: „Végre az alázatosságnak nagy volta, főképpen a’ betegeknek gondviselésiben, mellyekben mindenkor igen szorgalmatos volt.”²² „A’ betegeskedő Apácza társainak, nagy szorgalmatos gondviseléssel szolgált.”²³

Az adakozás is megjelenik mindkét szentről írt beszédben. Szent Erzsébet asszony: „...irgalmasságtól viseltetvén, özvegyeknek, árváknak, betegeknek és szűkölködőknek szivesen szolgált, azokat táplálta, ruházta, orvosolta. Ahoz, a’ nagy éhségnek idején gabonás házát meg-nyitotta, és eledelt a megszorultaknak bőven osztogatott.”²⁴ Szent Margit pedig: „Valamenyi pénzt, és egyéb dolgokat, mellyek ez halandó életnek táplálására szükségesek, küldettek néki szüléitől, és atyafiaitól, az ő Szerzete Elöljárójának kezében adta, hogy azokat a’ Krisztus szegényinek, a’ mint kinek kinek szükséges volna, elosztogatná.”²⁵

Látható, hogy e két Árpád-házi szent királylány a jócselekedeteket bőven gyakorolta embertársaival. Ez a számos közös vonás, amit mindkét szerző kiemelt, mutatja, hogy bár egyikőjük apácaként élt, kolostorban, másuk pedig férjes asszony, anya, majd özvegy volt, egyaránt gyakorolták az adakozást, beteggondozást és más, az előbbieken felsorolt cselekedeteket.

Különbség a vizsgált szövegek között, hogy a Szent Erzsébet-prédikációkban Illyés István nem beszél a csodatételekről, Illyés András viszont külön kettős beszédben ír Szent Margit csodatételeiről. Ennek az lehet az oka, hogy Illyés István azt mutatta be a gyülekezetnek, amiben követhető Szent Erzsébet, csodákat a gyülekezet tagjai nem tehetnek, de élhetnek a szent példája szerint. Különösképpen a második Szent Erzsébet prédikációban érezhető ez a szándék, ahol az özvegyek elé állítja őt a szerző követendő példának. Bemutatja, hogyan élt özvegyként, és arra figyelmeztet, amit Szent Pál mond az özvegyekről, ti. hogy boldogabb lesz, aki megmarad özvegyként. Végezetül pedig arra emlékeztet, hogy Szent Erzsébet ezt a boldogabb állapotot választotta.

Konklúzió

A vizsgált szövegek alapján kiderül, hogy e testvérpár igen elkötelezetten foglalkozott e két szent életének vizsgálatával, és nemcsak, hiszen számos írást közöltek ilyen témában, szentekről. Az előbbi összehasonlítás arra kereste a választ, hogy melyek azok a tulajdonságok, amelyeket a szentek életrajzából ezek a szerzők kiemelnek, amelyeket egyaránt

²¹ ILLYÉS I. 1708, II., 190.

²² ILLYÉS A., 1707. RMK I. 1728,133.

²³ ILLYÉS A., 1707. RMK I. 1728, 139.

²⁴ ILLYÉS I. 1708, II., 188.

²⁵ ILLYÉS A., 1707. RMK I. 1728, 140.

hangsúlyoznak Szent Erzsébetről és Szent Margitról szóló művek. A kiemelt tulajdonságok és cselekedetek mind a gyülekezet épülését hivatottak szolgálni, és céljuk felhívni az emberek figyelmét arra, hogy amennyiben a szentek példáját követik, ők is kedvesek lesznek Isten előtt.

E két szerző a középkori szentkultuszt kora újkori szentkultusszá alakítva, már nem a legendákat tekinti egyedüli hiteles forrásnak, ezért történetírók műveire hivatkoznak, azokból inspirálódnak.

Bibliográfia

ILLYÉS András, *Keresztyéni életnek példaja... azaz a Szentek elete...*, Nagyszombat, 1707. RMK I. 1728.

ILLYÉS István, *SERTUM SANCTORUM. A' DICSÖÜLT SZENTEK Dicsiretinek jó illatú virágiból kötött Koszorú*, II., Nagyszombat, 1708. RMK I. 1707.

Magyar Művelődéstörténeti Lexikon, szerk. KŐSZEGHY Péter, Budapest, Balassi Kiadó, 2005.

Petrus RANSANUS, *A magyarok történetének rövid foglalata*, Budapest, Osiris, 1999.